

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ФЕРМЕР ҚОЖАЛЫҚТАРЫ:
СИТУАЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУ, ТИІМДІЛІКТІ АРТТЫРУ**

**FARMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
SITUATIONAL ANALYSIS, EFFICIENCY IMPROVEMENT**

**ФЕРМЕРСКИЕ ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
СИТУАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ, ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ**

Г.К. УКИБАЕВА^{1*}

Ph.D

Д.С. КУРМАНОВА²

Ph.D докторанты

А.С. ИСМАИЛОВА²

Э.Ғ.К.

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,
Астана, Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: gulim6903@mail.ru

G.K. UKIBAYEVA^{1*}

Ph.D

D.S. KURMANOVA²

Ph.D student

A.S. ISMAILOVA²

C.E.Sc.

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

² S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: gulim6903@mail.ru

G.K. UKIBAYEVA^{1*}

Ph.D

D.S. KURMANOVA²

докторант Ph.D

A.S. ISMAILOVA²

К.Э.Н.

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Астана, Казахстан

² Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан

*электронная почта автора: gulim6903@mail.ru

Аңдатпа. Елдің агроөнеркәсіптік саясатында фермерлікті және агробизнестің басқа түрлерін дамытуға көп көңіл бөлінеді. Жалпы өнім өндірісінің өсуіне қарамастан, фермерлік сектор бірқатар жүйелік шектеулерге тап болады: ресурстық базаның әлсіздігі, сату инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, кооперацияның төмен деңгейі, ақпараттық көздерге қолжетімділіктің жеткіліксіздігі. *Мақсаты* - ситуациялық талдау және олардың ішкі резервтерін бағалау негізінде фермерлік шаруашылықтардың тұрақты динамикасының тұтас, құрылымдалған үлгісін әзірлеу. *Әдістер* – ағымдағы жағдайды қарастыру, статистикалық деректерді салыстыру және тенденцияларды анықтау кезінде салыстыру, логикалық - қатынастарды құру, бөлімдерді, аргументтерді жүйелеу. Өндірілген өнімнің көлемі, тиімділігі, шығындар мен өткізу құрылымы туралы деректер 2020-2024 жылдары талданды. *Нәтижелер* - фермерлік кәсіпкер-

Аннотация. Развитие фермерства и других форм агробизнеса уделяется большое внимание в агропромышленной политике страны. Несмотря на рост валового выпуска продукции, фермерский сектор сталкивается с рядом системных ограничений: слабая ресурсная база, недостаточная сбытовая инфраструктура, низкий уровень кооперации, недостаточный доступ к информационным источникам. *Цель* - разработка целостной, структурированной модели стабильной динамики фермерских хозяйств на основе ситуационного анализа и оценки их внутренних резервов. *Методы* – сравнения при рассмотрении текущего состояния, сопоставлении статистических данных и выявлении тенденций, логический – для выстраивания взаимосвязей, систематизации разделов, аргументов. Данные об объемах произведенных продуктов, рентабельности, структуре затрат и сбыта проанализированы за 2020-2024 годы. *Результаты* - показаны основные барьеры продвижения фермерского предпринимательства. Представлен механизм, включающий четыре ключевых направления: доступность к ресурсам, активное использование человеческого капитала, институционализация кооперации, обеспечение выхода на рынок и участие в рыночной конкуренции. По каждому направлению предложены практические механизмы реализации. Внедрение предложенной схемы инициатив повышает потенциал для сбалансированного поступательного движения, расширения каналов сбыта фермеров и усиления роли малых форм агробизнеса в продовольственном обеспечении и занятости сельского населения в регионах. *Выводы* - эффективная реализация требует координации государственных мер, институтов развития и самих производителей. Преодоление барьеров и системный подход создадут базу для превращения фермерского сегмента в прочный элемент, надежную опору аграрной экономики Казахстана. В долгосрочной перспективе данная модель может служить стержнем для формирования региональных стратегий и программ сельского развития, с учётом местной специфики и внутренних резервов.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, фермерлік қожалықтар, даму үлгісі, жалпы өнім, тиімділік, кооперация, ресурстық база, өткізу инфрақұрылымы, адами капитал, институционалдық қолдау.

Key words: agricultural sector, farms, development model, gross output, efficiency, cooperation, resource base, sales infrastructure, human capital, institutional support.

Ключевые слова: аграрный сектор, фермерские хозяйства, модель развития, валовая продукция, рентабельность, кооперация, ресурсная база, сбытовая инфраструктура, человеческий капитал, институциональная поддержка.

Мақала түсті: 14.07.2025. Сараптамадан кейін мақұлданған: 06.09.2025. Қабылданды: 17.09.2025.

Кіріспе

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені елдің азық-түлік қауіпсіздігін, экспорттық әлеуетті және ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете отырып, ұлттық экономикада стратегиялық орын алады. Бұл тұрғыда ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және дәстүрлі аграрлық тәртіпті сақтау үшін негіз болатын ауыл кәсіпкерлігінің маңызды сегменті – фермерлік шаруашылықтар ерекше маңызға ие болады.

Бүгінгі күні Қазақстанның фермерлік шаруашылықтарының проблемалары ауыл шаруашылығын жаңғырту, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жаңа экономикалық, климаттық қауіп-қатерлерге бейімделу қажеттілігі жағдайында аса өзекті болып қалуда. Азық-түлік сұранысының жаһандық өзгерістері негізінде, геосаяси тұрақсыздық және ішкі нарық қажеттіліктерінің өсуі аясында шағын және орта фермерлік шаруашылықтардың аграрлық өндірістің икемді, бейімделген және әлеуметтік маңызды нысаны ретінде ролі артып келеді.

Соңғы жылдары Қазақстанда фермерлік шаруашылықтар санының өсу үрдісі байқалады, бұл мемлекеттік қолдау шараларымен, субсидиялау бағдарламаларымен, кооперацияның дамуымен және несиелендіру шарттарының жақсаруымен негізделген. Дегенмен, фермерлік сектор бірқатар жүйелі проблемалармен бетпе-бет келеді: қаржыландыруға қолжетімділіктің шектеулі болуымен, білікті кадрлардың тапшылығы, инфрақұрылымының әлсіздігі, сонымен қатар қосылған құн тізбегіне интеграцияның жеткіліксіздігі.

Фермерлік шаруашылықтардың ағымдағы жағдайын ахуалдық талдау негізгі кедергілер мен өсу нүктелерін анықтауға, ауыл бизнесінің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін нақты мүмкіндіктерді айқындауға мүмкіндік береді. Аймақтар, мамандандыру бағыттары және ресурстық қамтамасыз ету бөлінісінде фермерлік әлеуетті бағалау негізделген басқару шешімдерін

өзірлеудің және ұзақ мерзімді аграрлық саясатты қалыптастырудың қажетті элементіне айналады. Осылайша, Қазақстандағы фермерлік шаруашылықтардың қазіргі жағдайы мен әлеуетін зерттеу теориялық қана емес, сонымен қатар маңызды қолданбалы қызығушылықты да білдіреді.

Зерттеу аясында фермерлік шаруашылықтарды қолдау мен дамытудың тиімді модельдерін қалыптастыру үшін шетелдік тәжірибелер мен отандық ерекшеліктер ескерілді. Зерттеу нәтижелері фермерлік сектордың институционалдық негізін күшейтуге және ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған нақты ұсыныстармен толықтырылады. Алынған нәтижелер мемлекеттік қолдау механизмдерін жетілдіру, ауыл кәсіпкерлігін дамыту және ел экономикасының аграрлық секторының жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін негіз бола алады.

Әдебиетке шолу

Зерттеудің теориялық негіздемесін дайындау барысында фермерлік шаруашылықтардың жұмыс істеуі мен даму проблемаларына арналған отандық және шетелдік көздерді қамтитын әдеби шолу жүргізілді. Атап айтқанда, фермерлік шаруашылықтардың институционалдық қалыптасуы жағдайында олардың жұмыс істеу үлгілеріне жүргізілген салыстырмалы талдау авторларға бірқатар маңызды теориялық қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік берді (Мухаметшина Р.И., Головина С.Г., Кузнецова А.Р. и др.) [1], (Anand S., Ghosh S., Mukherjee A.) [2].

Әдеби талдау шеңберінде қаралған мақалада, фермерлік секторда сапалы өзгерістер жүргізу мүмкін емес мемлекеттік реттеу тетіктерін жетілдіру қажеттігі туралы мәселе көтеріледі (Мұханова А., Смағұлова Ж.Б., Жайлаубаева Ж.) [3].

Әбдіқалиева Ж.Ш. мен Төлешованың Г.Б. жұмысында ұсақ фермерлік шаруашылықтардың тиімділігін арттырудың негізгі тетіктерінің бірі ретінде ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту мәселелеріне ерек-

ше көңіл бөлінеді (Абдыкалиева Ж.Ш., Тулешова Г.Б.) [4].

Мақалада фермерлік өндірушілер ұйымдарының (ФӨҰ) тиімділігіне баса назар аударылған, алайда институционалдық аспектілер мен көшбасшылық мәселелері жеткілікті зерттелмеген. Қорытынды бөлімде ФӨҰ-ға қатысты саясатты жетілдіру бойынша бірқатар ұсыныстар берілген, соның ішінде нарықтарға қолжетімділікті кеңейту, рәсімдерді оңайлату және фермерлер арасындағы көшбасшылықты дамыту (Patil S., Mehta M., Pancholi G.) [5].

Біз қарастырған келесі мақала Гана (PFAG) шаруа-фермерлері қауымдастығының қалыптасуы мен дамуын ұсақ фермерлерге негізделген ауылдық әлеуметтік қозғалыстың мысалы ретінде талдауға арналған (Boda S., Ekumah B., Isgren E. et al.) [6].

Мақала, игерілмеген қала аумақтарын көкөніс шаруашылығы үшін пайдалануға баса назар аудара отырып, Чех Республикасындағы Оломоуц қаласы мысалында қалалық фермерліктің әлеуетін талдауға арналған. Кеңістіктік талдау негізінде 400 гектардан астамы ауыл шаруашылығы өндірісіне қайта бейімделуі мүмкін, бұл қаланың көкөніске қажеттілігінің 43%-ын жабуға мүмкіндік береді (Szturc J., Mašíček T., Navrátilová A. et al.) [7].

Мақала баламалы азық-түлік қозғалысының алты негізгі стратегиясын талдайды, олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтайды және микроферма жүйесін жаңа, неғұрлым тұрақты модель ретінде ұсынады (Curtis K., Hand G.) [8].

Осылайша, ғылыми дереккөздерді талдау фермерлік шаруашылықтар экономикалық, әлеуметтік, институционалдық және экологиялық аспектілерді қамтитын көп аспектілі зерттеулердің мәні болып табылатынын көрсетеді.

Материалдары мен әдістері

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық мәліметтерді, бейінді министрліктердің талдамалық есептері, сонымен қатар агроэкономика саласындағы ғылыми және қолданбалы зерттеулердің жарияланымдары болды. Талдау 2020-2024 жылдар кезеңін қамтиды және фермерлік, шаруа және өзге де шаруашылықтардағы жалпы өнім шығару көрсеткіштерін, өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы бойынша мәлімет-

терді, сонымен қоса рентабельділік пен өндіріске жұмсалатын шығындар көрсеткіштерін қамтиды.

Жұмыс аясында ситуациялық талдау, салыстырмалы статистика, құрылымдық-логикалық жалпылау, сараптамалық бағалау және модельдеу қолданылды. Жүйелік тәсілді қолдану даму факторлары арасындағы байланыстарды ескеруге мүмкіндік берді: ресурстық шектеулер, институционалдық орта және нарықтық жағдайлар.

Сараптамалық бағалау әдісі мәліметтерді түсіндіру және өсу кедергілері мен драйверлерін анықтау үшін пайдаланылды. Алынған нәтижелер негізінде ресурстық базаны қамтамасыз ету, адами капиталды дамыту, кооперация және өнімді өткізу жөніндегі бағыттарды қамтитын фермерлік шаруашылықтарды тұрақты дамытудың тұжырымдамалық моделі әзірленді. Әдіснама олардың тиімділігі мен практикада қолданылу дәрежесін анықтау мақсатында нормативтік құжаттар мен қолданыстағы мемлекеттік бағдарламаларды талдауды қамтиды.

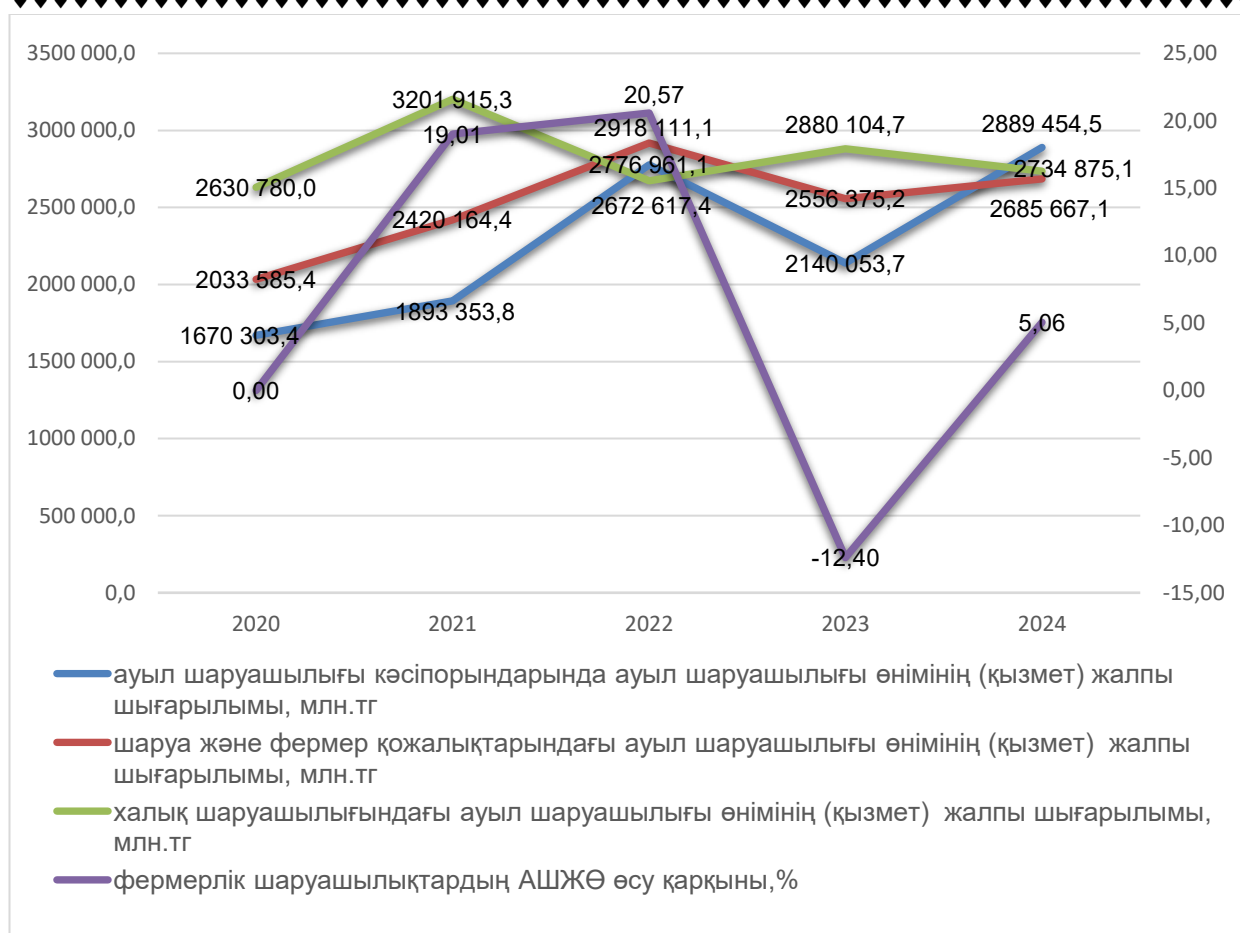
Нәтижелер

Фермерлік шаруашылықтардың қызметін зерттеу контекстінде, жалпы өнім шығару көлемін бағалау маңызды қадам болып табылады. Бұл көрсеткіш өндіріс ауқымын, өсу немесе құлдырау тенденциясын, сонымен қатар фермерлердің аграрлық экономикаға тартылу дәрежесін көрсете отырып, секторды сандық сипаттау үшін бастапқы нүкте болып табылады. Жалпы өнім динамикасын талдау құрылымдық өзгерістерді анықтауға және ауыл шаруашылығы өндірісінің басқа нысандармен салыстырғанда фермерлік дамудың жалпы көрінісін көрсетуге мүмкіндік береді.

Жалпы өнімді талдау өсу факторларын кейіннен зерттеу, проблемаларды анықтау және әлеуетті бағалау үшін негіз қалыптастырады. Сонымен қатар, дәл осы ақпаратпен – сандық нәтижелерден сапалық сипаттамалар мен қорытындыларға дейін зерттеудің логикалық құрылымын құру ыңғайлы.

Қазақстанда 2020-2024 жылдарға арналған шаруашылықтардың түрлері бөлінісінде ауыл шаруашылығы өнімінің (қызметтер) жалпы шығарылымы туралы берілген мәліметтер негізінде толық талдау жүргіземіз.

1 суретте ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы бойынша мәліметтер (млн тг) 3 санатта көрсетілген: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, шаруа (фермерлік) қожалықтары, халық шаруашылықтары.

Ескерту: авторлар (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [9] дереккөз негізінде құрастырған

1 сурет – Шаруашылық санаттары бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің динамикасы, млн тг

1 суреттегі мәліметтерге сүйенсек, өндірістің өсу шегін 2022 жылы - 2,92 трлн. теңгеге жеткенін көруге болады. 2023 жылы 12,4%-ға төмендеу болып отыр, ол ауа райы жағдайларымен, шығындардың өсуімен байланысты. 2024 жылы қалпына келтіру өсімі байқалады, бірақ оның көлемі 2022 жылмен салыстырғанда төмен болып отыр.

Шаруашылықтардың басқа түрлерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында да ауытқулар байқалатыны көрінеді, бірақ 2024 жылы олар айтарлықтай өсуді көрсетті (2023 жылға қарай +35%). Халық шаруашылықтарында көлем тұрақты жоғары болып қалуда, бірақ өсім 2021 жылы ең жоғарғы өсу шегіне жеткен.

2022 жылы фермерлік шаруашылықтар үш нысанның ішінде ең жоғарғы үлесті көрсетті: фермерлер – 2,92 трлн. тг, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары – 2,78 трлн. тг, халық шаруашылықтары – 2,67 трлн. теңге. Бұл осы кезеңдегі фермерлік сектордың негізгі рөлін көрсетеді.

Фермерлік шаруашылықтар 2020-2022 жылдары өндіріс көлемі бойынша тұрақты

көшбасшы болды, бұл осы сегменттегі іскерлік белсенділік пен тиімділіктің жоғарғы деңгейін көрсетеді. Алайда 2023-2024 жылдардағы ауытқулар фермерліктің сыртқы факторларға (мысалы, ЖЖМ бағасы, субсидиялар, климат) қатысты осалдығын байқатты. Бірақ, 2024 жылы 2,69 трлн. теңгеге дейін қалпына келтіру фермерлердің жақсы әлеуеті мен бейімделу ресурсын көрсетеді.

Қазақстандағы фермерлік қожалықтар ауыл шаруашылығы өнімін өндіруде аса маңызды қатысушы болып табылады. 2020-2022 жылдар кезеңі қолдау мен кәсіпкерлік белсенділіктің әсерін көрсететін тұрақты өсумен сипатталады. 2023 жылғы құлдырауға қарамастан, сегмент перспективалы болып қала береді, ол 2024 жылғы өсіммен, қалпына келтіру әлеуетімен расталады.

2020-2024 жылдардағы өсімдік және мал шаруашылығы бағыттары бойынша Қазақстанның фермерлік шаруашылықтарының жалпы өніміне талдау жүргіземіз (1 кестені қараңыз).

1 кесте – Шаруа және фермер қожалықтарының жалпы өнімінің негізгі көрсеткіштерінің динамикасы

Көрсеткіштер атауы	2020	2021	2022	2023	2024
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілген қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн тг	2 033 585,4	2 420 164,4	2 918 111,1	2 556 375,2	2 685 667,1
Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі	1 554 276,3	1 870 746,1	2 448 103,5	2 002 439,8	2 081 119,7
Мал шаруашылығының жалпы өнімі	479 309,1	549 418,3	470 007,6	553 935,4	604 547,4
ЖӨШӨ үлесі, %	76,4	77,3	83,9	78,3	77,5
ЖМШӨ үлесі, %	23,6	22,7	16,1	21,7	22,5
Ескерту: авторлар (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [9] дереккөз негізінде құрастырған					

Өсімдік шаруашылығы жалпы шығарылымның 76%-дан 84%-ға дейін алып отырған фермерлік шаруашылықтар өндірісінің құрылымында басым болып отыр. Ең жоғары деңгейге 2022ж. қол жеткізілді (2,45 трлн. тг), бұл қолайлы ауа райы жағдайларына, баға конъюнктурасына және өнімділікке байланысты. 2023ж. көлемнің айтарлықтай төмендеуі (-18%) тіркелді, алайда 2024 жылы 3,9%-ға аздап өсу байқалады.

Өсімдік шаруашылығынан айырмашылығы, мал шаруашылығы 2022 жылы айтарлықтай төмендеумен және кейіннен қалпына келтірумен аз тұрақты серпін көрсетті. 2024 жылы бесжылдықтағы ең жоғары деңгейге, яғни 604 млрд. теңгеден астам көрсеткішке қол жеткізілді. Құрылымдағы үлестің аз болуына қарамастан, мал шаруашылығы 2022 жылдан бастап тұрақты өсуді көрсетеді, бұл өнімділіктің артуын, ет пен сүт өнімдеріне сұраныстың өсуін және ветеринарлық және технологиялық жағдайлардың жақсарғанын айғақтайды.

Жүргізілген талдау негізінде фермерлік шаруашылықтар негізінен өсімдік шаруашылығына бағдарланған деген қорытынды жасауға болады, бұл өнімнің жалпы көлемін

дегі осы бағыттың тұрақты жоғары үлесімен расталады. Жалпы өнімнің ең жоғары мәндері 2022 жылы байқалады, одан кейін сектор сыртқы факторлардың (климат, инфляция, субсидиялардың өзгеруі) әсерінен қысқа мерзімді құлдыраумен бетпе-бет келеді. Мал шаруашылығы қалпына келтіру өсімін көрсетіп отыр, бірақ оның құрылымдағы үлесі шектеулі күйінде қалып отыр. Тұтастай алғанда, талдау фермерлік шаруашылықтардың ауыл шаруашылығы өндірісінде жетекші рөл атқаратынын растайды және олардың дамуы нарықтық конъюнктураға да, климаттық және саяси-экономикалық жағдайларға да байланысты.

Фермерлік шаруашылықтар қызметінің экономикалық тиімділігін неғұрлым тереңірек бағалау үшін сатылған өнімнің құны, оның өзіндік құны мен негізгі салалар – өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы бойынша рентабельділік деңгейі арасындағы арақатынасты талдау қажет. Бұл көрсеткіштер алынған пайданың көлемін бағалауға ғана емес, сондай-ақ салынған ресурстарға неғұрлым көп қайтарымды бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді (2 кестені қараңыз).

2 кесте – 2024 жылғы шаруа және фермер қожалықтары қызметінің негізгі көрсеткіштері

Салалардың атауы	Сатылған өнімнің құны, мың теңге	Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	Жалпы пайда, мың теңге	Рентабельділік деңгейі (шығындылық), %
Мал шаруашылығы өнімі	167 425 921	128 044 364	39 381 557	30,8
Өсімдік шаруашылығы өнімі	994 100 078	743 733 147	250 366 932	33,7
Ескерту: авторлар (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [9] дереккөз негізінде құрастырған				

Өсімдік шаруашылығы сатылған өнімнің негізгі көлемін қамтамасыз етеді – 994,1 млрд. теңге, бұл мал шаруашылығы

бойынша осындай көрсеткіштен 5,9 есе артық (167,4 млрд. теңге).

Өсімдік шаруашылығы бойынша жалпы пайда да айтарлықтай жоғары – 250,4 млрд. теңге, мал шаруашылығындағы пайда 39,4 млрд. теңгені құрап отыр. Бұл фермерлік кәсіпорындардың шаруашылық құрылымындағы өсімдік шаруашылығының басым рөлін және оның неғұрлым жоғары ауқымдылығын көрсетеді.

Өсімдік шаруашылығы бойынша сатылған өнімнің өзіндік құны 743,7 млрд. теңгені құрады, бұл түсімнің 74,8%-ын құрайды. Мал шаруашылығындағы өзіндік құн 128,0 млрд. теңгені немесе түсімнің 76,5%-ын құрады. Осылайша, екі сектордағы өндіріске жұмсалатын шығындар құрылымы бойынша салыстырмалы, бірақ өсімдік шаруашылығы неғұрлым жоғары маржаға ие.

Өсімдік шаруашылығындағы рентабельділік деңгейі мал шаруашылығындағы 30,8%-бен салыстырғанда 33,7%-дан жоғары. Бұл әрбір салынған 1 теңгеге өсімдік

шаруашылығы 0,337 теңге, ал мал шаруашылығы 0,308 теңге пайда әкелетінін білдіреді. Пайыздық айырмашылыққа қарамастан, абсолюттік мәнде өсімдік шаруашылығы 6 еседен астам пайда әкеледі. Екі секторда жоғары операциялық тиімділікпен жұмыс істейді, олардың рентабельділігі 30%-дан асады, бұл алдағы уақытта осы салаларға инвестициялар салудың орынды екенін көрсетеді.

Мұндай жағдайларда фермерлік шаруашылықтарды дамытудың жүйелі, теңгерімді және практикалық-бағдарланған моделіне қажеттілік туындайды.

Төменде фермерлік сектордың экономикалық тұрақтылығын, өндірістік тиімділігін және нарықтық интеграциясын нығайтуға бағытталған өзара байланысты іс-шаралар кешенін көрсететін модель берілген (2 суретке қараймыз).

Ескерту: авторлар құрастырған

2 сурет – Фермерлік сектордың экономикалық тұрақтылығын, өндірістік тиімділігін және нарықтық интеграциясын нығайтуға бағытталған өзара байланысты іс-шаралар кешенін көрсететін модель

Модельде ұсынылатын, жекелеген шаралар, ішінара қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалар мен бастамалар шеңберінде іске асырылады, алайда олар, әдетте, фрагменттік, нүктелік сипатта болады және фермерлік шаруашылықтардың проблемаларының барлық кешенін қамтымайды. Ұсынылған модель оларды жүйелі біріктіру, дәйекті масштабтау және аймақтық бейімдеу қажеттігіне назар аударады.

Ұсынылып отырған модельдің орталығында нарықтық экономика жағдайында тұрақты жұмыс істеуге, ресурстарды тиімді пайдалануға, сын-қатерлерге бейімделуге және ауылдық аумақтардың дамуын қамтамасыз етуге қабілетті дербес агробизнес субъектісі – фермерлік шаруашылық орналасқан.

Мұндай шаруашылықты дамыту өзара байланысты төрт компонентті үндестіруді талап етеді. Әрбір компонент басқалармен тығыз байланысты және оларды іске асыруда әсерін күшейтеді. Олардың әрқайсысын толығырақ қарастырайық.

1. *Ресурстық база және қаржыландыру.* Фермер негізгі өндірістік ресурстарға тұрақты қол жеткізбей дами алмайды. Мұнда негізгі бағыттарға келесілер жатады (Калафатов Э.А.) [11]:

– жер саясаты ауыл шаруашылығы жерлерін жалдау және сатып алу рәсімдерін жеңілдету, учаскелерді сандық түгендеу, адал жалға алушылардың құқықтарын қорғау;

– су ресурстары – ирригациялық жүйелерді жаңғырту, тамшылатып суаруды енгізу, су үнемдеу технологиялары;

– материалдық-техникалық база – техника мен жабдықтарды жаңарту жөніндегі мемлекеттік және лизингтік бағдарламалар;

– қаржыландыру – қолжетімді шағын несиелендіруді дамыту, мемлекеттік кепілдіктер, ауыл шаруашылығын сақтандыру, субсидиялар мен қорландыру арқылы инвестициялық жобаларды қолдау.

Бұл ретте қаржыландыру нақты қажеттіліктерге байланыстырылып, іріктеудің айқын өлшемдері болуы және консультациялық қолдаумен сүйемелденуі тиіс (Gresu F., Badareu G., Roşculete C. et al.) [12].

2. *Білім және адами капитал.* Фермерлік сектордың негізгі проблемаларының бірі кадрларды даярлау деңгейінің жеткіліксіздігі болып қалып отыр. Бұған жауап ретінде төмендегілерді ұсынамыз (Qorri, D., Pergéné Szabó E., Felföldi J. et al.) [13]:

*ЖОО мен ҰКП базасында аграрлық кәсіптік қызметтер құру;

* қашықтықтан оқыту курстарын, оқыту платформаларын, агромеркеттер мен практиктерді жергілікті жерлерде дамыту;

* тәжірибелі фермерлер бастаушыларды оқытатын тәлімгерлік жүйесін енгізу;

* аграрлық ғылымды өндіріспен интеграциялау – нақты өңірлердің жағдайына бейімделген қолданбалы шешімдер әзірлеу.

Осының бәрі аграршылардың жаңа буынын қалыптастыруға – тек өндірушілер ғана емес, сонымен қатар стратегиялық ойлауға және заманауи технологияларды пайдалануға қабілетті кәсіпкерлерді де дайындауға мүмкіндік береді (Ghatode J., Nimbarte G.) [14].

3. *Кооперация және инфрақұрылымдық интеграция.* Жалғыз фермерлік көбінесе ірі өндірушілермен бәсекелесе алмайды. Шығу жолы – кооперация (Qorri D., Felföldi J.) [15]. Үлгі мыналарды көздейді:

• жалпы техникаға, қойма ғимараттарына, суару жүйелеріне қол жеткізе отырып, өндірістік кооперативтерді дамыту;

• фермерлердің келіссөз жасау және тұрақты өткізу нарықтарын қамтамасыз ететін өткізу кооперативтерін қалыптастыру;

• агроөнеркәсіптік хабтар – логистикалық, қайта өңдеу және көлік орталықтарын салу;

• жолдарды, байланысты, энергиямен қамтамасыз етуді қамтитын, инфрақұрылымдық жобаларды мемлекеттік қолдау (Varella W.A., Oliveira Neto G.C.d., Stefani E. et al.) [16].

Қазақстанда кооперативтер құру заңнамалық деңгейде қолдау табады, алайда іс жүзінде процесс сенімнің, білімнің және ресурстардың жетіспеушілігінен баяу жүруде. Модель тұрақты даму нысаны ретінде кооперацияны институционалдық және ұйымдастырушылық сүйемелдеуді ұсынады.

4. *Нарықтық қолжетімділік және өткізу саясаты.* Фермердің өнімі тұтынушыға ең аз шығынмен және әділ бағамен жетуі тиіс. Бұл үшін модель келесілерді ұсынады:

■ электрондық сауда платформаларын, жәрмеңкелерді, агропорталдарды дамыту;

■ фермерлердің мемлекеттік сатып алуларға, кооперативтік сатылымдарға, желілік ритейлге қатысуын қолдау;

■ фермерлік өнімді сертификаттау және брендтеуге көмектесу;

■ сыртқы нарықтарға шығу жөніндегі шаралар – логистика, экспорттық субсидиялар, сапа стандарттарына оқыту.

Фермердің тек өндіруші ғана емес, сонымен қатар жоспарлау, сату және жылжыту құралдары бар нарықтық қатынастар-

дың толыққанды қатысушысы болуы маңызды (Тяпкина М.Ф., Муратова Н.А.) [17].

Ұсынылатын схемада барлық компоненттер өзара байланысты. Ресурстарсыз – өндіріс, білімсіз – тиімділік, кооперациясыз – ауқымдылық, нарықсыз пайда жоқ. Модель кері байланыс қағидаты бойынша жұмыс істейді: бір буын неғұрлым күшті болса, жалпы жүйе соғұрлым тұрақты болады. Модель фермерлік өнімге тұрақты сұранысты қамтамасыз етуге бағытталған.

Осыған байланысты мемлекеттік қолдауы бар электрондық сауда платформасын – фермерлік өнімнің онлайн-нарығын құру қажет; кооперативтерден өнім жеткізуге сауда желілерімен тікелей келісімшарт жасау тетігін әзірлеу; «бір қол жеткізу нүктесі» арқылы өнімді сертификаттауды, таңбалауды және зертханалық зерттеулерді оңайлату; «Made in Kazakhstan» брендтері мен аймақтық экобрендтерді ішкі және сыртқы нарықтарда жылжыту; гранттық бағдарламалар арқылы фермерлердің халықаралық көрмелерге, жәрмеңкелерге, сауда миссияларына қатысуы.

Талқылау

Жүргізілген талдау, фермерлік шаруашылықтар Қазақстанның аграрлық жүйесінің ең икемді және перспективалы элементтерінің бірі болып табылатынын көрсетті. Мемлекеттік қолдау шараларының болуына қарамастан, фермерлік сектор бұрынғыша бастамалардың бөлшектенуімен және тұтас инфрақұрылымдық негіздің болмауымен бетпе-бет келеді. Ұсынылған модель қолда бар және әлеуетті қолдау шараларын оларды бірыңғай стратегияға біріктіру арқылы құрылымдауға мүмкіндік береді.

Жерге қол жеткізу, техникалық қайта жарақтандыру, аграрлық білім беру және өткізу кооперациясы сияқты бағыттарды іске асыру фермерлік шаруашылықтардың тұрақты өсуі үшін қажетті шарт болып табылады. Институционалдық және ұйымдастырушылық қолдауға ерекше назар аудару керек, өйткені фермерге ресурсты алу ғана емес, оны тиімді пайдалана білу де маңызды.

Бұдан басқа, әсіресе ауыл шаруашылығы өндірісінің қашықтығы мен маусымдылығы жағдайында сандық құралдар, агроплатформалар мен логистикалық орталықтардың рөлі артуда. Осылайша, фермерлік шаруашылықтарды тиімді дамыту моделі тек теориялық бағдар ғана емес, сонымен қатар агросаясатты нақты аймақтардың жағдайына бейімдеу үшін практикалық құрал болып табылады. Ол ұзақ мерзімді перспективада фермерлікті дамытуды мақ-

сатты, өлшемді және тұрақты етуге мүмкіндік береді.

Әрбір бағыт басқаларын толықтырып, күшейтеді. Оқыту ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттырады. Кооперация шығындарды азайтады және өткізуді қамтамасыз етеді. Электронды платформалар фермерлерді тұтынушылармен байланыстырады. Бұл бағыттарды кешенді енгізу фермерлік дамудың тұрақты экожүйесін құруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

1. Қазақстандағы фермерлік шаруашылықтар – бұл жалпы ел экономикасын да, ауыл аумақтарын да, тұрақты дамыту үшін жоғары әлеуетке ие аграрлық сектордың негізгі буыны болып табылады.

2. Осы мақалада қарастырылған фермерлік шаруашылықтарды дамытуға арналған жүйелі модель аграрлық секторды сапалы жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретіні айқындалды. Талдау нәтижесінде фермерлік сектордың әлеуетін толық пайдалану үшін бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға болады.

3. Біріншіден, фермерлік шаруашылықтарды қолдаудағы институционалдық және инфрақұрылымдық фрагменттілік олардың даму қарқынын тежеп отыр, сондықтан ұсынылған модель бұл олқылықтарды жоюға және үйлесімді жүйе құруға бағытталған.

4. Екіншіден, ресурстық, білімдік, кооперациялық және нарықтық бағыттарды біріктіру арқылы фермерлік кәсіпкерлікті инновациялық және экономикалық тұрғыдан тиімді экожүйеге айналдыруға болады.

5. Үшіншіден, модельдің практикалық іске асырылуы еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды арттыруға және аймақтық теңгерімді дамытуға стратегиялық үлес қоса алады.

6. Осылайша, ұсынылған тәсіл фермерлік секторды жүйелі түрде қолдауға бағытталған ұзақ мерзімді мемлекеттік саясатты қалыптастыру үшін маңызды тұғырнама болып табылады және Қазақстан ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге нақты негіз бола алады.

Авторлардың үлесі: Укибаева Гулим Кабикеновна: мақаланың әдістерін жазуға, зерттеу тақырыбы бойынша деректерді жинауға және өңдеуге үлес қосты; Курманова Дана Султанхановна: мақаланың тақырыбы бойынша әдеби шолу, жинау мен талдауға, қортындылауға және өңдеуге үлес қосты; Исмаилова Алия Сабыржановна: мақаланың кіріспесін, қорытындыларын мен нәтижелерін жазуға үлес қосты.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп жариялады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Мухаметшина, Р.И. Организационные модели функционирования фермерских хозяйств / Р.И. Мухаметшина, С.Г. Головина, А.Р.Кузнецова, Ф.А. Дегтярев // Уфимский гуманитарный научный форум.-2025.-№.1.- С.191-203. <https://doi.org/10.47309/2713-2358-2025-1-191-203>.

[2] Anand, S. Effectiveness of farmer producer organizations (FPOs) at different growth stages in transitioning to secondary agriculture/ S.Anand, S. Ghosh, A. Mukherjee // Indian Journal of Extension Education. -2023.-Vol.- P.90-96. <https://doi.org/10.48165/ijee.2023.59317>.

[3] Мұханова, А. Қазақстанның Қызылорда облысының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудағы фермерлік шаруашылықтардың рөлі / А.Мұханова, Ж.Б.Смағұлова, Ж.Жайлаубаева //Проблемы агрорынка. -2020. -№3. - Б.147-156. <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.18>

[4] Абдыкалиевой, Ж.Ш. Қазақстан республикасындағы ауыл шаруашылығы кооперативтері: қалыптасу және жұмыс істеу ерекшеліктері / Ж.Ш.Абдыкалиевой, Г.Б.Тулешовой // Аграрлық нарық проблемалары. -2025. - №1, -Б.176-187. <https://doi.org/10.46666/2025-1.2708-9991.16>

[5] Patil, S. Unveiling the dynamics of farmer producer organizations in India: a systematic review of status, challenges, and future directions/ S. Patil, M. Mehta, G.Pancholi // Humanities and Social Sciences Communications.- 2025.- Vol.12- P.1-11. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05063-9>.

[6] Boda, S. Every farmer is a farmer? A critical analysis of the emergence and development of Peasant Farmers Association of Ghana /S. Boda, B. Ekumah, E. Isgren, A.D. Akorsu, F.A. Armah, C.T. Hombey // Geoforum. -2024. – Vol.150. –P.1-12 <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2024.103995>. URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718524000563>

[7] Szturc, J. Urban farming as a form of the future food security in the Czech Republic / J. Szturc, T. Mašíček, A. Navrátilová, J. Kozlovsky-Dufková //Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development. -2025. -Vol. 14. - No. 3.- P. 109–122. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2025.143.009>.

[8] Curtis, K. First you need the farmers: The microfarm system as a critical intervention in the alternative food movement/ K.Curtis, G.Hand //Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development.-2024.-Vol.13.-No.2.-P.175 - 192 <https://doi.org/10.5304/jafscd.2024.132.017>.

[9] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің

Ұлттық статистика бюросының [Электрондық ресурсы].-2024.-URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158420/> (қаралған күні: 04.06.2025).

[10] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. -2024. -URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/> (дата обращения: 04.06.2025).

[11] Калафатов, Э.А. Современное состояние ресурсной базы агропромышленного комплекса России / Э.А. Калафатов //Московский экономический журнал. -2022. -№2. - С.250-269. https://doi.org/10.55186/2413046X_2022_7_2_106

[12] Grecu, F. How Has Agricultural Financing Research Evolved? A Bibliometric Analysis of Emerging Trends and Key Factors/ F.Grecu, G. Badareu, C. Roşculete, M.I. Siminică, D. Cîrciumaru, S.Cârstina, N.M. Doran// Agriculture.- 2025.- Vol. 15.– P.1-26. <https://doi.org/10.3390/agriculture15050541>

[13] Qorri, D. The Role of Human Resource Management in Agricultural Labor-Saving Technologies: An Integrative Review and Science Mapping / D.Qorri, E.Pergéné Szabó, J. Felföldi, K.Kovács // Agriculture. -2024.-Vol.14.-P.1144-1161. <https://doi.org/10.3390/agriculture14071144>.

[14] Ghatode, J. Global research pathways in rural microfinance: a bibliometric study based on web of science and Scopus database / J.Ghatode, G.Nimbarte // Future Business Journal.– 2025.- Vol. 11.60. –P. 1-16 <https://doi.org/10.1186/s43093-025-00484-z>.

[15] Qorri, D. Research Trends in Agricultural Marketing C60ooperatives: A Bibliometric Review / D.Qorri, J. Felföldi // Agriculture.-2024.- Vol. 14.- N. 2.- P.2356-2377. <https://doi.org/10.3390/agriculture14020199>.

[16] Varella, W.A. Integrated Service Architecture to Promote the Circular Economy in Agriculture 4.0. / W.A. Varella, G.C.d Oliveira Neto, E. Stefani, I. Costa, R.C. Monteiro, W.Conde, W. da Silva Junior, R.C. Baptestone, R.d.S Goes, R.Riccotta // Sustainability.- 2024.- Vol.16.6.-P. 2535-2560. <https://doi.org/10.3390/su16062535>

[17] Тяпкина, М.Ф. Зарубежный опыт государственной поддержки сельского хозяйства / М.Ф. Тяпкина, Н.А Муратова / Естественно-гуманитарные исследования.- 2024.- Vol.-2.-N 52.- P.261-268.

References

[1] Mukhametshina, R.I., Golovina, S.G., Kuznetsova, A.R., Degtyarev, F.A. (2025). Organizatsionnye modeli funktsionirovaniya fermer-skikh khozyaistv [Organizational models of functioning of farms]. *Ufimskii humanitarnyi nauchnyi*

forum - Ufa Humanitarian Scientific Forum, 1, 191–203. <https://doi.org/10.47309/2713-2358-2025-1-191-203> [in Russian].

[2] Anand, S., Ghosh, S., Mukherjee, A. (2023). Effectiveness of farmer producer organizations (FPOs) at different growth stages in transitioning to secondary agriculture. *Indian Journal of Extension Education*, 90–96. <https://doi.org/10.48165/ijee.2023.59317> [in English].

[3] Mukhanova, A., Smagulova, Zh.B., Zhai-laubayeva, Zh. (2020). Qazaqstannyn Qyzylorda oblysynyn agroonerkaesiptik keshenin damytudagy fermerlik sharuashylyqtardyn roli [The role of farms in the development of the agro-industrial complex of Kyzylorda region of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 147–156. <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.18> [in Kazakh].

[4] Abdykalieva, Zh.Sh., Tuleshova, G.B. (2025). Qazaqstan Respublikasyn dagy auyly sharuashylygy kooperativteri: qalyptasu zhane jumys iste erekshelekteri [Agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan: formation and features of functioning]. *Agarlyq naryq problemalary - Problems of AgriMarket*, 1, 176–187. <https://doi.org/10.46666/2025-1.2708-9991.16> [in Kazakh].

[5] Patil, S., Mehta, M., Pancholi, G. (2025). Unveiling the dynamics of farmer producer organizations in India: a systematic review of status, challenges, and future directions. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 1–11. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05063-9> [in English].

[6] Boda, S., Ekumah, B., Isgren, E., Akorsu, A.D., Armah, F.A., Hombey, C.T. (2024). Every farmer is a farmer? A critical analysis of the emergence and development of Peasant Farmers Association of Ghana. *Geoforum*, 150, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2024.103995> [in English].

[7] Szturc, J., Mašiček, T., Navrátilová, A., Kozlovsky-Dufková, J. (2025). Urban farming as a form of the future food security in the Czech Republic. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 14(3), 109–122. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2025.143.009> [in English].

[8] Curtis, K., Hand, G. (2024). First you need the farmers: The microfarm system as a critical intervention in the alternative food movement. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 13(2), 175–192. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2024.132.017> [in English].

[9] Qazaqstan Respublikasy Strategiyalyq josparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyq statistika byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of

the Republic of Kazakhstan] (2024). Available at: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village--hunt-fish/publications/158420/> (date of access: 04.06.2025) [in Kazakh].

[10] Byuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2024). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/> (date of access: 04.06.2025) [in Russian].

[11] Kalafatov, E.A. (2022). Sovremennoe sostoyanie resursnoi bazy agropromyshlennogo kompleksa Rossii [The current state of the resource base of the agro-industrial complex of Russia]. *Moskovskii ekonomicheskii zhurnal Moscow Economic Journal*, 2, 250–269. https://doi.org/10.55186/2413046X_2022_7_2_106 [in Russian].

[12] Grecu, F., Badareu, G., Roşculete, C., Siminică, M.I., Cîrciumaru, D., Cârstina, S., Doran, N.M. (2025). How has agricultural financing research evolved? A bibliometric analysis of emerging trends and key factors. *Agriculture*, 15, 1–26. <https://doi.org/10.3390/agriculture15050541> [in English].

[13] Qorri, D., Pergéné Szabó, E., Felföldi, J., Kovács, K. (2024). The role of human resource management in agricultural labor-saving technologies: An integrative review and science mapping. *Agriculture*, 14, 1144–1161. <https://doi.org/10.3390/agriculture14071144> [in English].

[14] Ghatode, J., Nimbarte, G. (2025). Global research pathways in rural microfinance: a bibliometric study based on Web of Science and Scopus database. *Future Business Journal*, 11(60), 1–16. <https://doi.org/10.1186/s43093-025-00484-z> [in English].

[15] Qorri, D., Felföldi, J. (2024). Research trends in agricultural marketing cooperatives: A bibliometric review. *Agriculture*, 14(2), 2356–2377. <https://doi.org/10.3390/agriculture14020199> [in English].

[16] Varela, W.A., Oliveira Neto, G.C. de, Stefani, E., Costa, I., Monteiro, R.C., Conde, W., da Silva Junior, W., Baptestone, R.C., Goes, R.d.S., Riccotta, R. (2024). Integrated service architecture to promote the circular economy in Agriculture 4.0. *Sustainability*, 16(6), 2535–2560. <https://doi.org/10.3390/su16062535> [in English].

[17] Tyapkina, M.F., Muratova, N.A. (2024). Zarubezhnyi opyt gosudarstvennoi podderzhki selskogo khozyaistva [Foreign experience of state support for agriculture]. *Estestvenno-gumani tar nye issledovaniya - Natural and Humanitarian Studies*, 2(52), 261–268 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Укибаева Гулим Кабикеновна – **негізгі автор**; Ph.D; доцент Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясы; 010000 Абай даңғ., 33А, Астана қ, Қазақстан; e-mail: gulim6903@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6122-3932>

Курманова Дана Султанхановна; Ph.D докторанты; «Экономика» кафедрасының аға оқытушы; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: dana14.86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3854-564X>

Исмаилова Алия Сабыржановна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және қаржы» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: ismailova61@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6710-4811>

Information about authors:

Ukibayeva Gulim Kabikenovna – **The main author**; Ph.D; Associate Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan; 010000 Abai Ave., 33A, Astana, Kazakhstan; e-mail: gulim6903@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6122-3932>

Kurmanova Dana Sultankhanovna; Ph.D student; Senior Lecturer of the Department of Economy; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010011 Victory Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: dana14.86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3854-564X>

Ismailova Aliya Sabyrzhanovna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Victory Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: ismailova61@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6710-4811>

Информация об авторах:

Укибаева Гулим Кабикеновна - **основной автор**; Ph.D; доцент Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан; 010000 пр. Абая, 33А, г.Астана, Казахстан; e-mail: gulim6903@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6122-3932>

Курманова Дана Султанхановна; докторант Ph.D; старший преподаватель кафедры «Экономика»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр.Жеңіс, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: dana14.86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3854-564X>

Исмаилова Алия Сабыржановна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр.Жеңіс, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: ismailova61@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6710-4811>